

A családregény

a két világháború közötti magyar irodalomban

Született 1962-ben, Salgótarjánban. Irodalomtörténész. Az ELTE BTK magyar-szlovák szakán végzett 1985-ben. A magyar és a közép-európai népek irodalmának 19. és 20. századi történetével foglalkozik. Az ELTE Szláv Tanszékének adjunktusa.

¹Vö.: Istóka Dezsőné Mein Rózsa: *A generációs regény*, 1940, Budapest.

²H. Szász Anna Mária: *A 20. századi családtörténeti regény*, Modern Filológiai Füzetek 35, 1982, Budapest.

A hazai irodalomtörténetírás hosszú ideig meglehetősen méltatlanul elhanyagolta a családregény vizsgálatát, pedig e műfajnak 20. századi irodalmunkban számos kisebb tehetségű mesteren kívül (Tormay Cécile, Hatvany Lajos, Lesznai Anna) oly jeles képviselői is voltak, mint Babits Mihály és Márai Sándor. Minden valószínűség szerint e mellőzéshez hozzájárult a narratológiai módszerek fejletlensége is, amely lehetetlenné tette a regény egyes alfajainak prózapoeitikai alapú elkülönítését. A zavar már a műfaj elnevezésében is megnyilvánul: a családregény megnevezés mellett kezdetben használatos volt a generációs regény,¹ a legújabb szakirodalomban pedig családtörténeti regénynek is nevezik.² A legnagyobb nehézséget az jelenti, hogy a családregények műfaját el kell különítenünk az olyan regényektől, amelyben a család csupán többé vagy kevésbé domináns tematikai elemként van jelen. A család ilyen elemként való szerepeltetése 20. század előtti regényirodalomban is előfordult, s valójában az igazi családregény lehetséges előzményeinek tartható például Jókai Mór: *Egy magyar nábob* és Kárpáthy Zoltán, vagy Justh Zsigmond: *Fuimus* című regénye, de a 20. században is születtek családot szerepeltető, ám családregénynek nem tekinthető művek, mint például Gáspár Jenő: *Aranypáva* vagy Földi Mihály: *A Halasi-Hirsch fiú* című regénye.

Nem tekinthető családregénynek a turgyevi típusú nemzedék-regény sem, amelyben két generáció, legtöbbször az apák és fiúk egymástól eltérő világlátásmódja ütközik, ugyanis az igazi családregény műfaji sajátosságához tartozik, hogy legalább három nemzedéknek kell benne szerepelnie.

A magyar családregények genezise

A valódi családregénynek tehát legalább három olyan egymást követő nemzedék történetét kell ábrázolnia, akik egymással vérségi kapcsolatban állnak. A 20. század első felének magyar irodalma meglepően gazdagnak bizonyul ilyen családregényekben. Nem kis részben Tormay Cécile irodalmi jártasságának köszönhetjük, hogy az első nyugat-európai családregény, Thomas Mann művének megjelenése után alig több mint egy évtizeddel, 1914-ben napvilágot látott a magyar író *Régi ház* című regénye. A kortárs recenzensek többnyire éltek a gyanúperrel, hogy Tormay regénye meglehetősen szoros viszonyban áll a *Buddenbrook-házzal*, s Szerb Antal még az

³Szerb Antal: *Tormay Cécile*, Nyugat, 1937. 350-351.

író halála után is harcolt a manni plágium vádja ellen, amikor azt írta, hogy a két regény között „a hasonlóság csak felületi, csak a témára vonatkozik, csak abból áll, hogy a *Régi ház* is a családregények típusába tartozik”.³ Még ha bizonyos szempontból helyt is adhatunk a negatív kritikáknak — hiszen szembetűnő a két regény címe közötti hasonlóság, valamint kimutatható a rokonság a két regényben a családi ház köré szervezett jelentésrendszerek között —, Tormay számos olyan motívummal gazdagította regényét, amely kimondottan a 19. századi magyarországi polgárság történetét jellemezte. Tormaynál nagy hangsúlyt kap például a polgárság és a nemesség egymáshoz való viszonya, valamint az idegenajkú, jelen esetben német polgárság asszimilációjának problémája, s minden kétséget kizáróan az övé az érdem, hogy a családregény szerkezeti-formai sajátosságait először honosította meg — tegyük hozzá, hogy saját tehetségéhez képest is sikerrel — a magyar irodalomban.

A magyar családregény fejlődése szempontjából rendkívül nagy impulzust jelentett az első világháborút és a tanácsköztársaságot követő évtized, amelyben hazánk legelesebb történései (mint például Szekfű Gyula) és művészei sorra vetettek számot a 19. századi magyar társadalom fejlődésének problémáival. Hatvany Lajos a magyarrá asszimilálódó zsidó kereskedőcsalád történetét írta meg *Urak és emberek* című regényében, amely 1919-et követő bécsi emigrációja idején keletkezett. A Habsburgok latinzi Hermes-villájának „nyaralójaként”⁴ mintegy regényének előtanulmányaként lefordította a francia Jacques de Lacratelle: *Silbermann* című, nagyobb terjedelmű elbeszélését, amelynek főszereplője zsidó gimnazista, akit származása miatt sok megaláztatás ér a középiskolában, úgyhogy végül az egész család az Egyesült Államokba kénytelen emigrálni az időközben társadalmi méretűvé duzzadt antiszemitizmus elől. Hatvany eredetileg — a családregény hármasszemléti felépítésének megfelelően — trilógiát készített írni, amelynek 1927-ben csupán az első kötete jelent meg. Valószínűleg azonban az *Urak és emberek* első részének megjelenését követő kínos sajtóvita, majd az országos hírű Hatvany-per, amelynek végén az író börtönbüntetésre is ítélték, elvették az író alkotókedvét műve befejezésétől. Hatvanyt az ortodox zsidó körök az Egyenlőség hasábjain a magyarországi antiszemitizmus áttételes szításával vádolták⁵ és bár Hatvany sem maradt adós a válasszal, amelyben a kaftán vagy kabát régi kérdésében fejt ki modernista álláspontját⁶ a Magyarság körül csoportosuló fajvédő körök antiszemitizmusból fakadó kétes dicsérete sem volt ínyére.⁷

Babits Mihály 1919 után, ha nem kényszerült is menekülni az országból, a magyar közélet periferiájára szorult, s a húszas évek számára is a múlt felé fordulás és a kínos lelkiismeretvizsgálat idejének bizonyultak, amelynek eredményeként született meg a *Halálfiái*. A regény első változata 1921. október 2-tól fogva hatvanhat

⁴Vö.: Nagy Péter: *Előszó*, in: *Levelek Hatvany Lajoshoz*. 1967, Budapest.

⁵Vö.: Ballagi Ernő: *Ahol minden zsidó uzsorás...* Egyenlőség, 1927, 5. 4.

⁶*Hatvany Lajos levele*, Egyenlőség, 1927, 12. 3.

⁷Dóczy Jenő: *Zsidó világ*, Magyarság 1927, 12. 16.

⁸A regény két változatának összevetését lásd: Sipos Lajos: *Adalékok a Halálffiai geneziséhez*, Literatura, 1970, 1. 54-70., valamint Gál István—Téglás János: *Utószó*, in: Babits Mihály: *Halálffiai*, 1981, Budapest.

folytatásban jelent meg a Pesti Napló hasábjain, s e változatban még meglehetősen kevés jel mutat arra, hogy a házasságtörésen alapuló lélektani regényből néhány év múltán majd olyan családregény kerekedik ki,⁸ amely az egyik legteljesebb képet nyújtja az ún. lateiner-réteg múlt századi fejlődéséről.

A húszas években keletkezett családregényeknek egyik legszembetűnőbb sajátosságuk, hogy a művekben az elbeszélő pozíciója, történethez való viszonya a regénybeli idő előrehaladtával alapvetően megváltozik. Mind Hatvany, mind pedig Babits regényében megfigyelhető, hogy míg a bemutatott család első nemzedékéről a 19. században megszokott objektív hangnemben írnak, s a lélektani jellemzés eszközeivel ritkán élnek, addig a legfiatalabb nemzedék ábrázolásakor meglehetősen szubjektív, olykor túlságosan is elfogult hangnemet választanak. Ennek oka valószínűleg az írói szimpátiában, illetve a művészi azonosulásban keresendő, hiszen nyilvánvaló e generáció főalakjainak autobiografikus ihletettsége, s mindenképpen a harmincas évek fejlődésének irányába, Márai Sándor művészete felé mutat.

Márai *Egy polgár vallomásai* című regényével született meg az egyes szám első személyben elbeszélte családregény, amikor csupán az elbeszélőnek, azaz a kassai polgárcsalád utolsó generációbeli képviselőjének emlékezetében és tudatában tükröződik az előző nemzedékek élettörténete. Az ősök és családtagok egymás mellé vetített portréiból alakul ki a családnak az a tablószerű képe, amely a közép-európai polgárság szimbólumává vált. Márai ezzel oly mértékben kitágította a klasszikus családregény műfaji kereteit, annyira megnövelte az érintkezési felületet más regényfajtákkal, hogy a *Vallomások* tulajdonképpen más regényalfajokhoz is sorolható.

⁹Thurzó Gábor: *Márai Sándor*, Erdélyi Helikon 1934, 8, 632-633.

„Egy polgár vallomásai kulcsa mind a kilenc többi kötetének, és érdekesen vall a polgáron kívül arról is, amit az író alkotott” — írta Thurzó Gábor⁹ a regény első kötete megjelenésének évében, s ehhez még nyugodt lelkiismerettel hozzáfűzhetjük, hogy kulcsot adott a mai, legmodernebb magyar irodalom családregényeinek megértéséhez is.

¹⁰Vezér Erzsébet: *Lesznai Anna élete*, 1979, Budapest.

Lesznai Anna már 1920 előtt foglalkozott a gondolattal, hogy *Arabella* címmel életrajzi regénybe sűríti családjának történetét¹⁰, ám viharos történelmi és magánéletbeli események miatt erre csak 1932-ben kerülhetett sor. A regény írását azonban 1939-ben átmenetileg kénytelen volt félbeszakítani, amikor volt férje, Jászi Oszkár segítségével sikerült kitelepülnie az Egyesült Államokba. Lesznai műve mindazonáltal a háború alatt és az azt követő években lassan túlnőtte a családregény kereteit, és a századvég és századelő magyar társadalmának rendkívül széles rajzává vált. A regény először németül jelent meg (*Spätherbst im Eden*), a magyar kiadásra csak 1966-ban került sor *Kezdetben volt a kert* címmel.¹¹ Lesznai a családregény kereteit — Márai szubjektívizáló módsze-

¹¹Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert*, I-II, 1966, Budapest.

rével ellentétben — a társadalmi regények irányába tágította: a családregegy alapvető történetiségét a társadalmi regények extenzitásával cserélte föl, a diakronikus időszemléletet szinkroniává változtatta át, ami jelentősen lelassítja a regény folyását. Így válik Lesznai regénye az egyszerre magyarosodó és feudalizálódó zsidó polgárság ábrázolásának ürügyén a liberalizmus aranykorának és hanyatlásának társadalmi körképévé.

A generációk a történelmi időben

A családregegy történeti idejét alapvetően behatárolja három nemzedékre épülő szerkezete: a családregegy mintegy negyven-hetven évet mutat be az ábrázolt család életének történetéből oly módon, hogy az elbeszélés középpontjában a második nemzedék csaknem teljes életútja áll, amelyhez az első generáció életének alkonya, valamint a harmadik nemzedék életének első néhány évtizede tartozik. Tormay Cécile műve az 1830-as évek derekának polgárosodó és nemzeti szempontból radikalizálódó Pestjén kezdődik és 1885 táján ér véget, Hatvany Lajosé az 1840-es években, míg Babitsé és Máraié csupán a kiegyezés utáni korszakban indul, s az előbbi 1908-ban (a Nyugat indulásának évében), az utóbbi az első világháború kitörésével zárul. Egyedül Lesznai regénye szól a háborút követő forradalmakról és évtizedről is. A magyar családregegyekben megörökített idő tehát az a mintegy száz év, amely során az ún. klasszikus liberalizmus befutotta pályáját Magyarországon. Tormaynak köszönhetően jelen vagyunk a liberalizmus bölcsőjénél, Hatvany és Lesznai megörökíti a kiegyezést követő gazdasági föllendülést, végül majdnem mindegyik családregegy beszámol a liberalizmus hanyatlásáról, a túlbürokratizált állam előregedéséről. A nagyobb jelentőségű történelmi eseményeknek ritkán van olyan cselekményhordozó szerepük, mint Tormay művében az 1948-49-es szabadságharcnak, amikor a német ajkú Ulwing-család, csak mert ők is szenvedő részesei a császári ágyútűznek, végleg sorsközösséget vállal a magyar forradalommal és szabadságharccal, vagy az 1873-as nagy tőzsdekrachnak, amely Tormay regényében a család legifjabb tagjának halálát okozza, míg Hatvany regényében ugyanez az esemény a Bondy-család meggazdagodását eredményezi. A jelentős történelmi események hírét, e kivételektől eltekintve, többnyire a család valamelyik barátja vagy a család távolabbi rokonai (Ernö bácsi Márai *Vallomásaiban*) hozzák. Az időbeliség, az idő múlása a családregegyekben szimbólumokban tárgyasul: Tormay regényében az először modernnek és újnak számító ház előregedése jelzi a család hanyatlását, akárcsak Thomas Mann regényében. Babits a család létalapjául szolgáló szőlő pusztulásával és az első generáció látványos megrokkolásával szemlélteti az egész család hanyatlását. Lesznai ezzel szemben például a kert fényének és vará-

zsának csökkenésével, a gyermeki mítoszok megfakulásával érzékelteti az idő múlását.

A hanyatlást ábrázoló magyar családrege

¹² Vö.: Nagy Lajos: *A finn családrege*, Bölcsészdoktori disszertáció kézírata, ELTE Finnugor Tanszék, 1980, valamint H. Szász Anna Mária már idézett művének megfelelő fejezeteivel.

A családregeket vizsgáló szakirodalomban alapvető különbséget szokás tenni a felfelé ívelő és a hanyatlást bemutató típus között. Az elsőre mindenekelőtt azoknak a nemzeteknek az irodalmában bukkanunk, amelyek az első világháborút nagyobb gazdasági vagy nemzeti megrázkódtatások nélkül éltek meg (az amerikai irodalomban), vagy amelyek új államiságot köszönhettek a szóban forgó történelmi eseménynek, mint például a finnek.¹² A magyar családregeket azonban kivétel nélkül a nyugat-európai típusú, hanyatlást ábrázoló családregeket csoportjába tartoznak, amely a családot összetartó eszmerendszer elerőtlenedését, fokozatos sorvadását ábrázolja.

A magyar regényírók az adott család történetének aranykorát a pater/mater familias alakjában személyesítik meg: az első nemzedéki hősöket a gondolat és a tett szerves egysége teszi olyan személyiségekké, akik halálukig uralják a családot, sikerrel irányítják sorsát, és helyreigazítják a gyermekeik és unokáik által elkövetett hibákat. A családfők regénybeli ábrázolása mindig a legegyszerűbb, ám a leghatásosabb módon, többnyire eposzi eszközökkel valósul meg: Tormay öreg Ulwingjának epiteton ornansa, az akaratos, elferdült áll, Babits Cencijének alakjához pedig olyan, szinte ikonografikus attribútumok tartoznak, mint az elpusztíthatatlanságot sugalló bot, vagy a cekker, amint rendületlen kitartással a család anyagi biztonságát adó szőlőt járja. A nagy öregek a családregeket meghatározhatatlan eredetű, szinte transzcendentális erővel rendelkeznek, mint például Hatvany regényének Bondy Hermannja, aki már külsejére nézve is leginkább egy ószövetségi prófétára emlékeztet, s aki homályos megérzéseinek köszönhetően még az 1873-as nagy tőzsdekrachból is nyertesként kerül ki. Nem kevésbé mítikus tulajdonságokkal, gyógyító erővel rendelkezik Lesznai Anna Berkovics doktora, aki egy betegére a következőképpen emlékszik vissza: „hogyne emlékeznék a doktor úr a szép Laskóczy Katalinra, aki hónapokig feküdt bénán, és zokogásával felverte az oleanderes udvar csendjét, míg őt el nem hívták hozzá. Parancsoló kék tekintete s kezének érintése csodát tett. Az ifjasszony felkelt és járt... A doktor maga se tudta, hogy csoda történt-e, avagy bevált a mesmeristák tanítása. Messziről áradó titokzatos erő torkollott belé, mely az ő akaratának engedelmeskedett. Ez volt sejtéseinek első igazolása: az első győzelem”.¹³

¹³ Lesznai Anna: *Kezdetben volt a kert*, im. I. 19.

Kényszerű kompromisszumoktól meghasonlott egyéniségek jellemzik a nyugat-európai típusú családragények második nemzedékeit, akik szüleik nyomasztó egyéniségének árnyékában nem érnek önálló akarattal és elképzelésekkel rendelkező személyiségekké: a kiüresedett hagyományokhoz való ragaszkodásukkal anakronisztikus figurákká válnak, akiknek gondolkodás módja és cselekedete között mély szakadék tátong. Babits közepgenerációs hősei vagy erkölcsi gyöngeségük (Nelli, Gyula), vagy gondolkodás módjuk ellentmondásos volta miatt jutnak válságba. A Hatvany által megörökített nagy üzletember fia, Bondy Zsigmond életét a művészeti utáni vágy és a kereskedő pragmatista gondolkodás módja közötti ellentét mérgezi, az ellentmondásos személyiségű Berkovics István pedig Lesznai regényében kétes kimenetelű politikai elképzelései megvalósítására tékozolja az apja által ráhagyott örökséget. Mindezt Tormay az első nemzedék szemszögéből kóros akaratgyöngeségként látta. Az öreg Ulwing például egy alkalommal ellentmondásos érzelmekkel figyelmeztető fiának dühkitörését: „szokatlan dac szállt a fejébe. Egy pillanatra vádlón egyenesedett ki. Az álla kissé elferdült. Az öreg ember önmagát látta meg benne. Feszülten nézte őt, mintha a tekintetével akarná tartóztatni fia szemében azt a makacs erőt, amelyről nem tudta, miért nem volt ott mindig és miért volt ott most”.¹⁴

¹⁴ Tormay Cécile: *A régi ház*, 1917, Budapest, 15.

A családragények harmadik nemzedékébe tartozó hősök többnyire autobiografikus ihletettséggel figurák (Ulwing Anna Tormay-nál, Sátorczy Imre Babitsnál, Berkovics Lizó Lesznainál vagy Márai regényének egyes szám első személyű elbeszélője), akik megkísérelnek kilépni a családi hagyomány keretei közül. Olyan lázadók, akik a család anyagi és társadalmi hanyatlását a szellem fegyverével akarják megállítani, s bár lázadásuk eleve bukásra van ítélve, a szerző szimpátiáját mindvégig birtokolják. A harmadik nemzedéki hősök szerepe tehát kettős: egyrészt beteljesítik a család sorsát, s velük együtt elpusztul az az eszmerendszer is, amely a családot élte, másrészt azonban fölcillantják a reményt, hogy más társadalmi közegben, módosult formában a család képes a megújulásra is. Amennyiben ez a kísérlet sikerrel jár, akkor új család és új eszmeiség születésének lehetünk tanúi, mint például Tormay Cécile családragényében, amelyben a német polgárcsalád magyar földbirtokossá válik. Hasonló társadalmi osztályváltást és nemzeti asszimilációt figyelhetünk meg Hatvany regényében is, amelyben a zsidó kereskedőcsalád a magyar földbirtokos arisztokráciába próbál meg beolvadni. Lesznai, Márai és Babits azonban, akár polgár-, akár zsidó-, akár lateiner-család jövőjéről van szó, az egyetlen hiteles életformának az alkotó művészlétet tartja, amelynek súlya és felelőssége alatt azonban a harmadik generáció jobbra gyöngye pszichikumú hősei összeroppannak. Tormay regényének Ulwing Kristófja önkezével vet véget életének, hasonló kísérletet tesz Babits *Halálfiainak* Sátorczy Imrus-

¹⁵ Vö.: Belia György:
Utószó, in: Hatvany
Lajos: *Gyulus*, 1968,
Budapest, 533.

kája is, miután lapalapítási kísérletei miatt adósságokba keveredik, s bár a Hatvany-regény töredékes jellege miatt nem alkothunk teljes képet a harmadik generáció sorsáról, párhuzamként adott az író másik, *Gyulus* című regénye, amelyben a pozsonyi zsidó család legifjabb sarja életenergiásorvadásban szenved, s „lipótvárosi Oblomovként”¹⁵ a spanyolnátha végez vele.

A családregegy bölcseleti háttérének néhány eleme

Az élniakarás, az életenergia hiánya olyan motívum, amely a századvég és a századforduló nemzedékének jellemző jegye a családregegyek esetében is. A fin de siècle irodalmába számtalan módon utat találó egyik schopenhaueri gondolat, mely szerint az egyén nem egyéb, mint bizonyos biológiai akaratmennyiség kifejeződése, egyik alaptétele a családregegyeknek is: „minden, amihez nyúlunk, ellenáll, mert saját akarata van, melyet le kell küzdeni” — írja Schopenhauer¹⁶, s a küzdelemre csupán a családregegyek első nemzedéke képes, a második és a harmadik generációs hősök örök vesztesei a létharcnak. A családregegyírók azonban nemcsak egy, hanem három nemzedéknyi időben gondolkodnak, s a változó történelmi háttér elé felrajzolják a változásra képtelen család történetét, azaz ábrázolásuk igazi tárgya valójában nem az egyes szereplők, mégcsak nem is az egyes nemzedékek, hanem valami olyan jelenség, amely az egyes szereplők, sőt a nemzedékek fölött, mondhatni tőlük függetlenül létezik. A 19. századi természettudományos fejlődés — különösen az öröklődéstan megalapozása — eredményeként mind nagyobb figyelem irányult a család felé, amelyet a biológiaiak kívül egyre gyakrabban és nagyobb mélységben vontak gazdasági vagy szociológiai vizsgálat alá is: „Minthogy minden rendszert vele egynemű elemeknek kell alkotnia, a tudományos szemlélet nem engedi meg, hogy a társadalmat egyénekből összetettnek tekintsük. A társadalmi egységet a család alkotja (...). A család nyújtja a társadalom szervezetviszonyainak magvát, átmenetet képez az egyén és a faj között.”¹⁷ A családregegyekben az egyén és a társadalom mellett harmadik tényezőként megjelenik a család, valamint az általa képviselt eszmeiség, amelyet *családszellemnek* nevezhetünk el. A családszellem a családregegyekben saját életre kelt fenomén. A családszellemet az első nemzedék képviselői hívják életre, s miután önálló tényezővé vált, közvetítő szerepet tölt be a családtagok és a világ között. A fiatalabb generációknak ahhoz, hogy szabadon kiléphessenek az időközben jócskán megváltozott világba, valójában elsősorban a családszellemmel kell megküzdeniük, amely a családot összetartó különös erőként jelenik meg a regényekben. A családszellem olyan jelképekben tárgyiasul, mint a közös családi ház, a családfő által alapított cég, a szőlő, a bank, a kert vagy kastély. E szimbólumokhoz való viszonyban fejeződik ki a családtagok és a

¹⁶ Schopenhauer,
Arthur: *Az élet
semmiségéről és
gyötrelméről*, 1922,
Budapest, 13.

¹⁷ Vö.: Comte, August:
A pozitív szellem, 1979,
Budapest, 11.

nemzedékek viszonya saját múltjukhoz, a társadalomhoz, az aktuális történelmi eseményekhez. Az egyes nemzedékek küzdőképessége, viszonya az élethez a családot megteremtő első generáció eszméiségének függvénye, amelyre a nyugat-európai típusú családregegyekben a kifáradás, a kimerülés a jellemző: a családot irányító eszmerendszer hanyatlásával együtt pusztul a család is.

A családregegy a 19. századi realista, társadalmi regény szinkron szemléletét alapvetően történetivé alakítja — H. Szász Anna Máriával szólva: a „panorámaszerű ábrázolás szélességéről (...) lemondva egyetlen, kevés szereplőjű család reprezentatív corpusán vizsgálja a családban tükrözött társadalmi közösség időben végbemenő mozgását”.¹⁸ A magyar társadalom 19. századi fejlődésének fő problémáival Szekfű Gyula munkásságának köszönhetően az első világháború és Trianon után szembesült: a jeles történész 1920-ban napvilágot látott *Három nemzedék* című munkája, amely rövid idő leforgása alatt több kiadást is megért, kettős hatást gyakorolt a magyar családregegyek társadalom- és történelemszemléletére. A Szekfű-mű generációs felosztása egyrészt alapvető nyomokat hagyott a magyar családregegyek hármasszerkezetén és a társadalmi problémák megközelítésmódján (Szekfűhöz hasonlóan a magyar családregegyírók is többnyire 1848-as, 1867-es és századvégi generációkat különböztetnek meg, s a bennük tárgyalt problémákat, mint az asszimiláció, a polgárosodás és a liberalizmus, rokon megközelítésben tárgyalják). A *Három nemzedék* ezen kívül olyan történelemfilozófiák hatását is közvetíthette vagy erősíthette, amelyek elemei szintén bőséggel megtalálhatók a családregegyekben.

A családregegyek írói a magyar irodalom bölcséletileg legképzettebb művészei voltak¹⁹, így számolhatunk például a 19. századi történelemfilozófiák közül azoknak a hatásával, amelyek az emberi történelem fejlődését jellegzetes periódusok formájában tárgyalják. A családregegyek és a comte-i történelemfilozófia párhuzamai első olvasásra szembetűnőek: a családregegyek első, erőteljes nemzedékei szinte pontos irodalmi megtestesítői annak a közelmúltnak, amelyet Comte metafizikai kornak nevez, s amelyben „természetfölötti eszmék”²⁰ segítségével despoták uralkodnak. E korszakra a családregegyek második nemzedékének jelenideje következik, amely során lassan fölbomlik az eredeti eszmerendszer, a családszellem azonban, legalábbis külsőre, konzerválja a család szokás- és gondolkodásrendszerét. Comte tanításában ez a kor az anarchia kora, amelyben az egyes eszmék egymással párhuzamosan léteznek és hatnak, a kor tipikus embere a jogász és az ügyvéd, aki kiismeri magát e zavaros társadalmi viszonyok között — a családregegyek közül a *Halálfiában* szinte e nemzedék férfi képviselői között alig találunk más foglalkozását, mint bírót és ügyvédet, s ez utóbbi (Hintáss Gyula) valóban a becstelenségig él vissza jogi ismereteivel. Comte utópiája szerint az em-

¹⁸ H. Szász Anna Mária:
im. 20.

¹⁹ Gondolunk itt például Babitsra, aki nemcsak a régebbi filozófiát ismerte, hanem a kortárs bölcséletet is, s akinek Bergson-tanulmányát maga a francia filozófus is méltatta, vagy Hatvany jártasságára a klasszika filológiában.

²⁰ Comte, August: *A pozitív szellem*, im. 66.

²¹ Comte, August: *A pozitív szellem*, im. 99.

²² Vö. különösen a század elején magyar fordításban is megjelent művekkel, mint például Spencer, Herbert: *Alapvető elvek*, 1909, Budapest.

²³ Im. 436.

beriség történelmének pozitív stádiumában majd a tudósok társadalmára veszi át az irányítást, melynek „hatalma az értelemben rejlik, melynek révén a megfigyelésen keresztül megismerheti (...) a törvényeket, előre láthatja a hatásaikat”.²¹ Hasonló, ám legalább ennyire kidolgozatlan a családregegyírók koncepciója is, akiknél hasonló szerepet a művészek, a szellem emberei töltenek majd be a társadalmat és családot megváltó eszméikkel. Babits, Hatvany, Lesznai és Márai regényében a legifjabb generáció képviselői, származzanak akár zsidó, német vagy magyar családból, érkezzenek akár kereskedő, földbirtokos vagy polgárkörnyezetből, a szellem és a művészet képviselői lesznek, vagy szeretnének lenni. Mivel pedig a családregegyék családszemléletére minden valószínűség szerint a spenceri evolúciós elmélet is hatott, amely a fejlődés általános törvényszerűségeit az emberi társadalomra is kiterjesztette, a család saját, organikus, belső fejlődéssel rendelkező képződményként jelenik meg e regényekben.²² Spencer árnyalt fejlődélméletének köszönhetően leírhatókká váltak bonyolultabb társadalmi folyamatok is: a filozófus szerint ugyanis a szerves világra olyan ún. összetett fejlődésforma jellemző, amely során az élőlények elsőrendű integrációját (azaz a környezet anyagainak magukba olvasztását) egy másodrendű folyamat is kíséri, amely során az adott szervezeten belül megindul az egyes szervek differenciálódása is. Amennyiben tehát a család értelmezhető önálló fejlődéssel rendelkező szervezatként, akkor a „fejlődésben az egyenlőtlen részek nemcsak szaporodnak, hanem egyszersmind világosabbá és határozottabbá válik a közöttük fennálló különbség is” — írja a filozófus.²³ A generációról generációra terebélyesedő családfán tehát, amelynek pusztán a neve is valami hasonló jellegre utal, az egyes ágak mind messzebbre kerülnek egymástól, mígnem ez a folyamat a család teljes széthullásáig vezet. A felbomlási folyamatot következetesen végigvivő családregegyébéli példákért fordulhatunk a német és az osztrák irodalomhoz is. Thomas Mann a *Buddenbrook-házban* a családfa legfiatalabb gallyának, Hannónak a halálával, Joseph Roth *Radetzky-induló* című regényében pedig a legifjabb Trotta harctéri elestével tesz pontot egy-egy szervezatként felfogott család fejlődésének történetére. A magyar családregegyíróknál azonban, még ha el is pusztul a harmadik nemzedék néhány mellékszereplője, mindig érezhető valamiféle társadalmi kiütkeresés igénye. Tormay, Babits és Lesznai a család széthullásának folyamatát az elbeszélés egy bizonyos pontján mintegy mesterségesen megakasztják, a történetet más irányba terelik: új társadalmi környezetben, nemzeti-nyelvi asszimiláció útján a család legifjabb tagjai megmenekülnek a végső pusztulástól, hogy németekből és zsidókból lett magyarokként, földbirtokosokból, kereskedőkből lett értelmiségiekként új családszellem létrehozóivá, s ezáltal a kortárs mai családregegyék első nemzedékeivé válhassanak.